

Dr. Glatz Ferenc akadémikus*

Magyar tudományosság a Kárpát-medencében és az európai kulturális térben

A mulasztásról

A mulasztás történelmi kategória. És itt az ideje, hogy a tudományos értékelés kategóriája is legyen.

Mulasztás lenne, ha az európai értelmiség – így a Kárpát-medencei közösségek értelmisége – nem hívná fel a helyi társadalmak figyelmét: túlságosan a politikai őrsgváltások bűvöletében élnek, és ezzel akaratlanul is a múltmagyarázatok és a múlt-újraértékelések rabjai. A helyi középosztályok nemcsak az 1989–91. évek politikai váltásait, nem is csak a szovjet megszállás – vélt vagy valós – szenvedéseit és saját – vélt vagy valós – „ellenálló érdemeiket” foglalják politikailag hasznosítható mondákkba, hanem most már felmenőik századelős „érdemeit” is az új politikai kánonok szellemében értékelgetik át. Vagyis a 20. századi történelem átértékelésével – természetesen jobbra maguk, a középosztály átértékelésével – vannak elfoglalva. És míg figyelmüket e helyi csoportviaskodások kötik le, szem elől tévesztik, hogy közben világtényeztetünkben milyen nagy történelmi, természettörténelmi, ipari-technikai változások zajlanak. Amelyek pedig jobban meghatározzák gyermekeik jövőjét, mint a tegnapi és tegnapelőtti, amelyet most olyan buzgón méricskélnek. Én a magyar középosztályok szemhatárának szűküléséről beszélek. És éppen akkor, amikor a helyi nemzeti közösségek jövőjét sokkal nagyobb mértékben alakítják világtényeztetek, mint korábban. És amikor láthatóvá válik: e világtényeztetők a kisebb nemzeti társadalmak jövőjét fokozott mértékben befolyásolják. Igaznak tartom e megállapítást akkor is, amikor a középosztályunk csak egy csoportjának, a tudományos kutatók programjairól beszélünk. Mulasztás volna ezt az észrevételt a kutatók jelen fórumán nem elmondanom.

* *Dr. Glatz Ferenc akadémikus, az MTA rendes tagja, az MTA volt elnöke, az MTA Történettudományi Intézetének igazgatója, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest*

I.

Korszakváltás a planetán, korszakváltás az emberi világban A tudomány új szerepei

Felmelegedés, édesvízhiány, élelemválság, demográfiai és világpiacon átrendeződés, informatikai forradalom, tudástársadalom. Csak felsorolásszerűen azon planetáris-globális változásokról, amelyek az utóbbi negyedszázad világtörténelmét – a mi régióink történelmét is – új életkeretek közé szorítják. Először: a Földgolyó öntörvényű történelmének újabb, hosszú távú jelenségei lettek ismertté – így a planetáris méretű, másfélszáz éve mérhető *felmelegedés* felgyorsulása (2007), az ezzel is együtt járó *édesvízállomány* máris jelentkező hiánya. Másodszor: figyelünk már az éghajlatváltozást kísérő élelemválságra (2008). Harmadszor: az elmúlt években kezdünk statisztikákkal beszélni az 1980 óta mind nyilvánvalóbb *demográfiai válságról*, ami az ún. harmadik világban láthatóvá erősödő túlnépesedésből és a túlnépesedést „levezető” megállíthatatlan elvándorlásból származik az euroatlanti térségek irányába (2008–2009). Azaz Európa és Amerika irányába, amelyek élelem- és víznyerő képessége ma még megfelelő. És ahol ez az idevándorlás már kitapintható társadalmi átrétegződést és általános szociális változásokat eredményez. (Egyik útvonala éppen a Vajdaságon vezet át, problémák sorát előidézve.) Negyedszer: itt van a néha csak a csodavárás szintjén kezelt *energiaválság*. Már nemcsak a fosszilis energiahordozók kifogyásáról beszélünk, az energiatermelésben a váltásról – a megújuló energiák irányába való lassú elmozdulásról –, hanem abszolút értelemben *energiaválságról*: az új igények kielégítésének lehetetlenségéről. És természetesen felértékelődnek az energianyeresre alkalmas térségek, amelyek – ötödik új jelenségcsoport – újabb *átrendeződést válthatnak ki a világpiacon*. (Ahogy a Közel-Keletet is felértékelte a robbanómotor elterjedése a múlt századelőn, és gazdaggá tette az ott élő, az olajmezőket birtokló társadalmakat. Merthogy mindennek ára van, és az árakat a piac igénye, nem pedig a helyi vállalkozók önmaguk iránti lelkesedése és az ezt artikuláló politika határozta és határozza meg. Sajnos...) Mindezek a jelenségek átrajzolják a *világgazdaság* térképét, új regionális központok – a jól ismert Kína, India, közel-keleti államok, s várhatóan újabb régiók – törnek előre, ontják nemcsak az olcsó munkereőt, hanem az olcsó termékeket, illetve a felhalmozott pénzeszközöket

is a világpiacra. Kihívást fogalmaznak meg a fehér ember, az elmúlt háromszáz esztendő euroatlanti társadalmaival szemben. (És az európai félkontinens egyes régiói, így a mi Délkelet-Európánk, a Kárpát-medence számára is.) És mindeközben kibontakozik az *informatikai forradalom*, amelyik előadásomban csak a hatodik helyre jutott, de minden más tényezőt felerősít. Ez az informatikai forradalom nemcsak a világméretű termelést és piacszervezést, információáramlást teszi lehetővé, hanem ugyanakkor az érintkezésben – társalgási, olvasás- és beszédkultúrában – beláthatatlan jövőjű változásokat idéz elő. (Nem utolsósorban újragondolni kényszerítenek bennünket a kisnemzeti nyelvek – így a Kárpát-medencei kis nemzetek – jövőjéről, így a magyar nemzeti nyelv és az egész magyar kultúra jövőjéről. Anyanyelv és idegen nyelv, regionális és világ lingua frankák jövőjéről az oktatási, művelődési rendszerben. Itt Szerbiában is.) Az utóbbi fél évezred legnagyobb társadalmi-kulturális forradalmáról beszélünk már napjainkban. Hetedszer: az új kortényezők közé kell sorolnom a *tudomány* is. Amely szerint a 20–21. század fordulóján mind életminőségünk, mind az épített és természeti környezetünk átalakításának, mind maguknak a világtényezők felismerésének elsőszerű eszköze. És gondoljunk akár az ember testi-lelki felépítésének, akár a világegyetem mind jobb megismerésére, a planetáris természeti és emberi mozgások felismerésére, leírására.

Egymástól látszólag független – a fentebbi hét témacsoportba válogatott –, de egyszerre fellépő természettörténeti-embertörténeti tényezők ezek. Hatásukat – a planéta különböző térségében – konkrétan kellene elemezni. Így a Kárpát-medencében is.

Itt most, Újvidéken a Vajdaság múltjáról, jövőjéről szervezett konferenciát a helyi akadémiai értelmiség. Arra kértek, hogy bevezetőként a tudomány lehetséges szerepéről és helyéről fogalmazzak meg vitatémákat. Én a magyar tudományosság lehetséges szerepéről szeretnék eszmét cserélni. Tisztesség és egyben kihívás is erről elgondolkodni és előadni kollégák előtt. Olyan témakörökről kell beszélnem, amelyek nyilván sokunkat foglalkoztatnak évek-évtizedek óta. És más-más szempontból a történészt, az agrárkutatót, a fizikust, a jogászt, az akadémiai közönséget. Nyilván egyet is értünk: mulasztás volna, ha a tudományos értelmiség nem hívná fel a figyelmet világszerte – így a Kárpát-medencében, Európában is – ezekre a *korváltozásokra*. Figyelemfelhívás: a közélet alakítói – politikusok, közintézmények működtetői –, de

ugyanígy az egyéni vagy gyermekeik jövőjét tervező polgárok ezen korváltások mércéjén mérjék közösségeik érdekeit, és ezen új kortényezők között keressék a maguk és a közösségük lehetőségeit. Mulasztás volna – szerintem máris az –, ha a *tudományos értelmiség* nem fordulna e tematikák, *jelenségek tanulmányozása* felé. Minket most, vitaindítóként a felsorolt hét erőcsoportból, természetesen a hetedik, a tudomány új szerepe kell hogy érdekeljen.

A tudomány hármasszerepéről. Miben is áll tehát a tudomány ezen új, kortényező szerepe?

Én a tudomány új, hármasszerepéről beszélek. A kutató – akit szeretnek tudósnak nevezni – egyszerre *feltaláló*, a szellemi élet *karbantartója* és *ismeretközvetítő*. Feltaláló, karbantartó, közvetítő.

A tudomány és intézményrendszere a 20. század végén, ahogy fentebb is utaltam erre, mind az életminőség, mind a technikai fejlődés legfontosabb eszköze. Most már nem csak mi gondoljuk így, akik itt ülünk és a tudományművelésből, kutatásból, kutatásszervezésből élünk. 1997 óta, Bill Clinton amerikai elnök híres januári beszéde óta az egész világ gondolkodó és politizáló értelmisége elfogadja, hogy *tudásalapú társadalom* köszöntött ránk. Ma már közhelynek számít, hogy környezeti kultúránk darabjaiban – legyen szó használati tárgyról vagy szellemi termékről – 80% a hozzáadott érték és csak 20% az alapanyag. A hozzáadott érték: a megmunkálás, ugyanígy a technikai-technológiai rendszer, vagy a munkaszervezet logisztikája – a dizájntól a piacra vitelig –, azaz a tudásipar. S ennek alapja a tudomány. Azt is mondhatnánk: a tudomány mindennapi életünkben is jelen van. (A múlt századfordulón ez a 80–20%-os arány még fordított volt.)

Ezért mondhatjuk és mondjuk, hogy azok a közösségek lesznek versenyképesek a következő évtizedekben, ahol a tudomány, az intézménnyé szerveződött tudományos nagyüzem megfelelő szinten áll. A nagyüzem: a kutató, a kutatásszervezet együttese. Amikor a tudományos nagyüzemről beszélünk, megjelenik előttünk, a kutatói élet munkásai előtt, a laboratórium (a maga eszköztárával), a publikációs rendszer (a maga szerkesztői apparátusával), a könyvtári-dokumentációs rendszer (immáron az elektronikus adatbázisok gondos építkezése és folyamatos frissítése), az oktatási rendszer, amely a tudomány eredményeit továbbítja az újabb generációk felé, és amelyik képzési-oktatási rendszer gondoskodik az egyén lelki-fizikai általános állapotáról. Ezek ma már mind

igen fontos feltételei a tudományos eredménynek, ezek között akár a feltalálásnak is. Megkockáztatnám: a tudományos „termékre” is áll a 80–20%-os arány: a tudásalapú társadalom tudományos nagyüzeme adja egy feltalálás legnagyobb, akár 80%-os hányadát, s maga az ötlet, a gondolat csak az elenyésző kisebb – mondjuk 20%-os – részét. Következtetésünk – most már a mi Kárpát-medencei esteinkre, itt a Vajdaságban vagy Magyarországon – pedig: ahol nincs jelen és nincs jó állapotban ez a tudományos nagyüzem, ott nem várható tudományos eredmény.

Mind többen mondjuk ezért: a tudomány ma már nemcsak egyszerűen feltalálás, hanem a tudásalapú társadalom karbantartása és a világméretekben szerveződő tudományos nagyipar termékeinek, módszereinek közvetítése is. A tudományos nagyiparban megnő a kutatásban foglalkoztatottak száma, ezáltal változik a kutató társadalmi helyzete nő a súlya is. A társadalom – és a politikai döntéshozók – a „feltaláló” funkciókat immáron 150 éve – vagy még régebben – becsülik. De attól tartok: nem értik még pontosan a két új – azaz csak százéves – funkciókat: a karbantartó és az ismeretközvetítő szerepet. Ezért most engedjék meg, hogy feladatainkhoz kapaszkodókat keresve ezekről is szóljak néhány mondatot.

Karbantartás: jelenti a lokális oktatási-publikációs-közművelődési rendszer szinten tartását, a kutatás segédintézményeinek – könyvtárak, laboratóriumok, tudományos adatbázisok – és a kutatásszervezet adminisztrációjának működtetését. Egyszerűsítve fogalmazok: ha nincsenek jól képzett fizikusok, kémikusok, biológusok, mérnökök az egyetemeken, a tudományos intézményeinkben, akkor nincs, aki jó tankönyveket írjon az általános, közép- és felsőoktatási rendszer részére, akkor nincs, aki megtervezze és majd a termékeket, magát a termelési folyamatot értékelje akár az iparban vagy a mezőgazdaságban, környezetgazdálkodásban. És nincs, aki a világszabadalmak helyi alkalmazásakor a helyi sajátosságoknak megfelelő technológiákat megtervezze. Lehet persze a tudomány ezen új társadalmi szerepét eltérően megítélni. Például kézenfekvő: a szolgáltatásokat biztosító állam adjon több pénzt a tudományos infrastruktúra fejlesztésére, vagy a helyi piac fizesse meg jobban a termékekben rejlő hozzáadott értéket, a tudást. De mi is eljuthatunk saját feladataink meghatározásához: a tudomány tekintse feladatának, hogy közhasznú kulturális tevékenységeket – oktatást, tankönyvírást, közszereplést – vállaljon fel. Vagyis társadalmi kötelezettséget, jelenlétet. Le-

gyen jobban, mint korábban, „alkalmazott tudomány”. (Én magam gyakran mondom: a történettudomány is legyen alap kutatás mellett „alkalmazott tudomány”, azaz forduljon kora aktuális kérdésköreihez s világítsa meg azok történeti háttérét.) De eljuthatunk ahhoz a következtetéshez is – a helyi, azaz a magyar kultúra Kárpát-medencei feladatvállalásait firtatva –, hogy az általános elszürkülés, „bunkósodás” – akár a tévében szereplők, akár az internetezők megszólalásait is nézzük – talán fékezhető volna, ha a tudományos-egyetemi intézmények jobban szerepet vállalnának a közérdeklődésre számot tartó témák tárgyalásában. Ha rendszeresebb, mélyebb kapcsolatot építenének ki a közmédiával.

Kérdés természetesen, hogy ez a nyitás a közszereplés felé hozna-e látható-érezhető közhasznot? Hozzájárulhat-e például a tévés-rádiós beszédkultúra javításához, vagy a tudomány általános megbecsüléséhez, hogy az emberek, ne a tudomány ellenére, szakmai megfontolásokat semmibe véve akarjanak akár a nemzeti történelemtől vagy éppen vízgazdálkodásról utcai felvonulásokkal, vagy internet-hadjáratokkal politikai-kultúrpolitikai döntéseket kierőszakolni? Engem is évtizedek óta izgató-nyugtalanító kérdés. És nem tudnék a kérdésre határozott igennel válaszolni.

Közvetíteni, ismereteket kanalizálni. A tudományos értelmiség harmadik funkciója: a lokális tudományos eredmények és a kulturális szokásrendszer, valamint a tudományos és a kulturális világpiac között a folyamatos, közlekedődény-rendszerű kapcsolatrendszert üzemeltetni. Jelenti ez: a helyi tudományos intézmények és a világ élenjáró intézményei közötti állandó kapcsolattartást, jelen esetben hozzátehetjük: biztosítani a helyi magyar és a magyarországi, illetve Kárpát-medencei más magyar műhelyekkel való kapcsolattartást. De jelenti ez: a világ kultúrájának kanalizálását a lokális kultúrába. Kiemelten jelenti ez: ebben a nyelvi-kulturális közösségben keletkezett közkulturális sajátosságokat – és itt most már nemcsak tudományos, hanem zenei, kulturális kincseinkről beszélünk – kivinni a kulturális világpiacra. Hiszen a *kulturális világpiac* épp azért csodálatos, mert a különböző lokális kultúrákat ütközteti. Ám ehhez jelen kell lenni. Ez nemcsak verseny, hanem egymáshoz idomulás is. És amennyiben a mi tudományos értelmiségünk nem világszínvonalon képzett, nem ismeri ki magát Oxfordban, Párizsban, Londonban, Berlinben, Münchenben, Moszkvában – hogy csak Európáról beszéljek –, akkor ennek a nemzeti kultúrának a világban megbecsült-

sége-elismertsége fog visszaesni. És: az európai kultúra is sérül azáltal, hogy hiányozni fog belőle a magyar nemzeti kultúra jelenléte. Én hajlok azt mondani, hogy egy Bartók, Kodály, Liszt teljesítményében nemcsak a zeneszerzői érdemek emelendők ki, hanem az is, hogy a Kárpát-medence műveltségeleleit közvetítették a világ zenei kultúrájába. (Ismét csak zárójelben, amit most már román kollégáink is elismernek: a román népzenei elemek sora egy Bartók Béla nevű ember közvetítésével jutott ki először a zenei és műveltségi világpiacra.) Mulasztás lenne ezt a hagyományt nem folytatni. És nemcsak a mi magyar kultúránkat, hanem a Kárpát-medence rendkívül tarka, egymás mellett élő kultúráinak eredményeit kell kiközvetíteni, és világszinten...

Karbantartás, ismeretközvetítés a kultúrnemzeti lét megtartásában. Még inkább így látom tudományosságunk közhasznát, amióta – az 1980-as évek óta – szenvedélyesen érdekel a közkultúra, a kultúra társadalomtörténete, és amióta szenvedélyesen foglalkoztat a kultúrnemzeti lét fenntartása Európában, mindenekelőtt a határokon túli magyarság körében. Vajon nem kellene a más állam területén nemzeti kisebbségi sorban élő kutató értelmiségnek sokkal nagyobb figyelmet fordítania a helyi kisebbségi kulturális, oktatási intézmények tudományos szinten tartására? Karbantartó és ismeretközvetítő szerepe vajon nem ugyanolyan vagy még nagyobb fontosságú, mint szakmai-feltaláló szerepe? Hiszen az egy főre jutó kutatói-értelmiségi „kapacitás” sokkal kisebb, mint a többségi nemzet esetében. Hiszen a nemzetmegtartásban a nemzeti kultúra színvonala kulcsszerepet játszik. Jó érzés – és egyéni hasznot, szellemi kibontakozást is hoz – egy olyan nemzeti közösséghez tartozni, amelynek nyelvi-szakmai műveltségi szintje magas. Ám csak érzelmi szálak köthetnek egy olyan nemzeti kultúrához, amely hanyatlik, és amely a világszínvonallal – képzésben, nyelvi kultúrában, technikai színvonalban – nem tud lépést tartani. (Hozzáteszem, ismét zárójelben: európai, sőt egyetemes történeti problémaként is érdekel a 19–20. század e nagyon is világtörténeti jelensége: az államhatárok változ(tat)ása következtében nemzeti kisebbségek mind nagyobb számban élnek Európában, de a világ más részein is, és ha e kisebbségek a tudástársadalom helyi elitjéből kulturálisan kiszorulnak, akkor szociálisan is hátrányba kerülnek. És ezt elkerülendő, előbb-utóbb el fogják hagyni kisebbségi kultúrájukat...) Tehát: mulasztás volna nem érvelni a kisebbségben élő tudományos intézmények fenntartásának fontosságáról, amikor a magyar

vagy a szerb állam döntéshozóival beszélünk, és mulasztás volna nem beszélni egymás között a magunk kötelességéről a tudomány alkalmazásában, a nemzeti oktatási-művelődési intézmények szinten tartásában.

Kérdések a délvidéki tudományművelésről. Kedves tanult társaim! Vegyék, vegyük fontolóra, vajon mennyiben befolyásolhatja a helyi kutatók és tudományos egyesületek, intézmények programjait a modern tudomány ezen „hármasszerepének” igénye, lehetősége? Feltételezésem: a helyi kutatói – így a magyar nyelvű – programoktól is függhet, hova juthat a magyar kultúra, de akár a magyar emberek technikai-gazdasági alkotóereje. Amely alkotóerőt Szerbiában, részben a Kárpát-medencében, részben az új európai kulturális-termelési-gazdasági térben tesznek naponta mérlegre. Mert mégiscsak a világgal kell magunkat mérni, hiszen akarjuk, nem akarjuk, a világpiac mércéjén mérünk ma már mint fogyasztók is, minden árut. Technikai cikkeket, élelmiszereket és kulturális termékeket. (Nem feltétlenül az olcsóság a fő szempont.) Sorjázok kérdéseim.

Először: mi következik programalkotásainkra a fent említett *világméretű változásokból*? Figyelünk-e például kiemelten a Dél-Alföld mezőgazdálkodási adottságaira az új élelemigény kielégítésében? Vagy szóvá tesszük-e, hogy nem az itthon „világhírű” hungarikumokat kell a piacra erőltetni – mindhiába –, hanem a termelés számára az Európában versenyképes terméktípus után kutatni? Keresni a lehetőségeket, amelyeket a vízben (még) gazdag Alföld kínál, nem utolsósorban itt lenni a Délvidéken, a mai vízhiányos világban. Miért nem tudunk előbbre jutni a dél-alföldi vízgazdálkodás 19–20. századi hagyományainak folytatásában, s miért félünk megvívni vitáinkat – mert lassan a sajtó és az utcai mozgalmak, az internet erőszakossága következtében már a tudománynak a vitákat is „vívnia” kell – a környezetvédők jó szándékú, de ismerethiányos mozgalmáraival? Agráros, vízgazdálkodási kutatók, közgazdászok projektjei lehetnének az itt említettek. Nem beszélve arról, hogy mindezek a szakmai projektek milyen lehetőségeket kínálnak a határon átlépő, konkrét programokhoz, amelyekben a helyi magyar kutatógárda összekötő lehetne a szerb és magyar állami együttműködéshez.

További, második kérdés – ha már magyar–magyar vagy magyar–szerb együttműködésről beszélünk – mindnyájunkhoz, önmagunkhoz: mit is értünk mi „*magyar tudományosság*”-on. Előrebocsátott válaszom: szerintem a magyar tudományosság körébe tartoznak azok a tu-

dományos aktivitások, amelyeket a magukat magyarnak valló emberek végeznek, továbbá azok, amelyek a magyarokra és szállásterületükre vonatkoznak – függetlenül szerzőjük etnikai hovatartozásától –, és amelyeket a magyar állam vagy kompetens magyar intézmények finanszíroznak.

Harmadik kérdésem: mi következik tudományos terveink alkotásakor abból a tényből, hogy a magyar állam és jórészt a magyar tudományosság 2004 óta „hivatalosan” is *az európai kulturális tér szereplője* lett?

Negyedik kérdésem: mi következik abból a tényből, hogy a magyar nemzeti kultúra – így a tudományosság is – közös igazgatási keretek közé került az Európai Unió 2007. évi délkeleti kiterjesztésével. Hiszen a többsmagyarság – a kárpátaljai és délvidéki-szerbiai kivételével, de remélhetőleg hamarosan azzal együtt – 1920 óta először *közös területigazgatási szervezeten* belül él. Amely szervezet, az EU integratív intézményeket, jogszabályokat és új lehetőségeket kínál és alkalmazkodást kíván. Az Európai Unión belül kell a magyar–magyar kulturális és tudományos szervezeti kapcsolatokat 90 év után újraképezni. Azt is mondhatnánk: *Trianon revíziója így megy végbe a Kárpát-medencében*. Ebben a világpolitikai adottságrendszerben kell kialakítani a nemzetpolitikai, valamint a kultúr- és tudománypolitikai programokat.

Ezek a kérdések már átvezetnek bennünket az európai kontinensen, szűkebben az Európai Unióban végbement változásokhoz.

II.

Az európai kontinensen végbemenő változásokról (1960–2010)

Milyen változások mennek végbe az európai kontinensen, illetve tágabb hazánkban, az Európai Unióban? Három kortényezőre szeretném a figyelmet felhívni, amelynek tárgyalását fontosnak ítélem meg a helyi tudományos programalkotások idején. Az első: *az európai jóléti állam válsága és megújulása*. A második témakör: *az európai néptakaró változása*, amely nem csak a társadalomtudományokat kell, hogy foglalkoztassa. Ennek elemzése az egész Kárpát-medencei–nyugat-balkáni munkaerőpiac lehetőségeit is változtatja, nem beszélve arról, hogy az európai közösségekben a nemzeti-vallási többség és kisebbség viszonyát új alapelvekre helyezi. (Tehát a Kárpát-medencei többségű társadalmakban is újra kell gondolni a nemzeti többség és kisebbség viszonyáról

kialakított alapelveket. Nekünk, magyaroknak, de szerbeknek is...) A harmadik témakör: az *Európai Unió változása*, átalakulása, ami állampolgári és kutatói létünk igazgatási kereteit adja, és remélhetően Szerbia állampolgárainak is keretét adja hamarosan.

A jóléti állam válsága és korrekciója (1870–2010). Az európai kontinens az ún. jóléti szociális állam válságát – én szívesebben beszélek válságról és egyben megújulásról is, azaz a kortényezőkhöz való igazodásról – éli meg.

Egy kis történelmi visszatekintéssel kezdem, talán azért is, hogy ne tekintsünk hisztérikusan, megrettenve a korjelenségekre, inkább tárgyaljuk azokat higgadtan történelmi fejlődésükben és lehetséges jövőjükben. A jóléti állam megalapozása az 1870-es években kezdődött a bismarcki Németországban, mind több és több szolgáltatást biztosítva polgárainak. Az állam magára vállalta a köz- és vagyonszociális, természet- és katonai védelmen túlmenően most már a kötelező oktatást, majd kulturális, egészségügyi, fokozatosan a gyermek-, utóbb az idős-gondozást, mindenképp a magas nyugdíjakat. Erősítette az állam szociális-jóléti szolgáltatásait. A rendszer a csúcspontját – legalábbis én így látom mai állapotunkat értékelve – az 1990-es években érte el. Erre a rendszerre csatlakoztunk mi, közép-kelet-európai kis államok – közöttük Magyarország – és nemzetek a Szovjetunió összeomlása, 1990–92 után.

A világ történettudományának egyik nagy kérdése: milyen gazdasági-technikai fejlődés állott ezen nyugat-európai és amerikai szolgáltató állam és az általa biztosított társadalmi jólét mögött? És mi okozza a napjainkban kialakuló válságjelenségeit, amiért is nyíltan beszélünk arról: ez az euroatlanti jóléti állam tovább így nem finanszírozható. Mi kényszeríti ki a megújulást? Többünknek vannak elemzésesei az elmúlt másfélszáz, különösen az elmúlt ötven évről. Abban egyetértés van, hogy az 1870–1910 közötti közel fél század fellendülésének titka az ipari-technikai forradalom második időszakának technikai újításai, a termelési rendszerek, majd a piac kiterjesztése a Föld egészére, nem utolsósorban az Európán kívüli világ természeti erőforrásainak és olcsó munkaerijének felhasználása. Abban is egyetértés van, hogy Európa, majd Amerika az egész világ kultúrájának motorja lett, és nemcsak magának teremtette meg a szociális jóléti államot, hanem még az afrikai, dél-amerikai, majd távol-keleti földrészen is fejlesztést hozott a termelési kultúrákban, és az ottani életminőséget is fokozatosan közelítette az eu-

rópaihoz. A második nagy euroatlanti fellendülés – az 1960–1990 közötti időszak – alapjait részben ugyanennek a folyamatnak további kiterjesztésében látom, részben a tudomány itteni – amerikai–európai – bázisainak kiépítésében. A második világháborúban győztes nyugati szövetséges államok ekkor takarították be a világháború „hasznát”: az USA, majd nyugat-európai szövetségesei a világ minden pontján termelési és befektetési kulcspozíciókat szereztek, sőt a korszak nagy iparága, a hadiipar extraprofitját is lefölözték. Mivelhogy 1945–1990 között a „harmadik világ” emelkedése, valamint a két katonai és politikai világhatalom – a Szovjetunió és az USA hidegháborús szembenállása, és a szembenállás kiterjedése bolygónk egészére – szinte állandó helyi háborúkat és ezzel folyamatos fegyverpiacot biztosított a győzteseknek.

Most – az 1990–2010 közötti két évtizedben – már látszik: ennek az észak-amerikai és nyugat-európai extraprofit-növekedésnek vége. (Azon is el lehetne gondolkodni történészeknek, közgazdászoknak: vajon az 1990-ben e rendszerre felcsatlakozó közép-kelet-európai államok hirtelen kelt életszínvonal-emelkedése – legalábbis az új középosztály életminőség-emelkedése – mennyire eredménye a helyi társadalom teljesítményének, vagy inkább a mérhetetlen állami eladósodásnak, illetve az Európai Unió különböző segélyeinek. Vagyis szerintem: ezen államok – közöttük Magyarország is – átvettek egy jóléti rendszert, amelynek gazdasági alapjait a helyi társadalom nem tudta világversenyképes munkával megtermelni, így azután vették fel az államkölcsönöket e jóléti rendszer fenntartására, és kapták az EU-támogatásokat. Ez utóbbiak ugyan a modernizációra érkeztek, de gyakorlatilag a hiányok pótlására használták el azokat. A magyar állam pl. több mint négyszeresét húzta 1992-től 2011-ig az EU-tól, mint amennyit befizetett oda, államadóságainkról nem is beszélek. Azután jön a „politikai megoldás”: az egymást követő kormányok az előző pártkoalíciókra fogják, hogy azok elherdálták, vagy eltulajdonították az állami pénzeket – így a kölcsönöket –, pedig valójában azok zömét a jóléti állam helyi finanszírozására fordították. (Most talán vége, 2009-től legalábbis, a további eladósodásnak és végre szembenézünk a valósággal. Azon is el kellene gondolkodni: ha egyszer az EU gazdagabb államainak befizetéséből finanszírozzuk meg a gyenge adófizetőket – így Magyarországot is –, akkor ezeknek a gyenge adófizetőknek illene ezekről a pénzekről őszintén beszélni, és megfontolni, ho-

gyan is minősítsük ezt a támogatást biztosító szervezetet, az Európai Uniót.)

Az euroatlanti jóléti állam finanszírozási gondjai érintik szűkebb életközegünket, a tudományt is. Úgy tűnik, vége a tudomány kiemelt állami támogatásának. Ami még szomorúbb: megcsappannak a piaci megrendelések is. Az állami költségvetések válsága a tudományos támogatásokat is eléri, miközben a tudományos befektetések világpiacán – nem utolsósorban a technikai és élelemcikk piacán – az amerikai-európai monopóliumnak vége. Például: ha nincs hidegháború, nincs kiemelt úrkutatás-támogatás, nincs kiemelt műszaki fejlesztés számtalan iparágban, visszaesik az állami és piaci fizikai és kémiai megrendelések volumene.

Kérdés napjainkban: a korrekció milyen irányba és milyen eszközökkel mehet végbe. Vajon a szociális jóléti állam kiadásainak – nem utolsósorban az oktatási, egészségügyi, népjóléti szolgáltatások – csökkentése jelenti-e a kiutat, vagy a szolgáltatásokat kell inkább a piacról ellátni, és ezzel a társadalmat jobban kiszolgáltatni a piaci erőknél? Az előbbi – „a szerényebb színvonalon, de biztosítani az állami szolgáltatásokat”-elgondolás – a szolidaritás európai elvéből és a szociális egyensúlyok további kialakításából indul ki, azt akarja fenntartani, míg a második a piacra bízna a remélt megoldást: bukjanak a gyengék, erősödjének a versenyképesek s legyenek azok a gazdagok, hátha így jut majd több a közcélokra. Hát a mi államaink itt, Közép-Kelet-Európában az ún. gyengék közé tartoznak, illetve a mi társadalmainkban a szociálisan gyenge és süllyedésre ítélt társadalmi rétegek sokkal számosabbak, mint Nyugat-Európában...

Az európai néptakaró változása: a munkaerőpiac átalakulása, öregedés, migráció (1960–2010). És itt van a szemünk előtt lezajló *európai népességcserélődés*. Ami előbb-utóbb eléri a közép-kelet-európai régiót, a Kárpát-medencét is.

Európa legnagyobb államaiban – Franciaországban, Angliában, Németországban, Olaszországban – a 2001–2004 közötti időszakban a lakosság 8–10%-a már külföldön született, tehát elsőgenerációs bevándorló volt. (Egyes államokban, így Hollandiában, Svájcban 17-18%-ot, Svédországban 12%-ot mutat ez az arány.) Európa válságát kezdik emlegetni, én inkább a Föld népességén belüli európai demográfiai megújulásról beszélek. Hiszen – hogy a globális jelenségekhez egy mondatra

visszatérjek – világjelenségről van szó, amelynek csak egyik színtere Európa, mivel a világ lakosságának 2030-ban már 70%-a, 2050-ben 85%-a az euroatlanti világon kívül fog megszületni. Mivel sem az élelmezést, sem a vízellátást – előreláthatóan a népszaporulat csökkentését – sem tudjuk megoldani az újszülöttek születési helyén, óhatatlan a vándorlás a jó élelem- és víznyerő térségek irányába. (Zárójelben teszem hozzá: Európában olyan népességcserélődés indult meg szerintem, amelyet utoljára a kontinens csak a népvándorlás korában, a 3–10. században élt meg: ekkor jöttek északról tömegével a germánok, majd Kelet-Európából a szlávok, no és a keleti sztyeppékről a szkíták, szarmaták, a hunok, az avarok, majd a magyarok, aztán a kunok. Hozzáteszem: aránylag jól európaizálódtunk, illetve lettünk szerves alkotócsoportjai a keresztény Európát felépítő népek közösségének.) Napjaink népvándorlása – Európában, Amerikában is – a déli területekről északi irányba tart. Európában az észak-afrikai, balkáni térségből Francia-, Német- és Olaszországba, azután az ázsiai térségből Angliába irányulnak. Más szokáskultúrájú és vallású népesség, amelyeknek első generációja még „munkahelyre” érkezik, tehát integrációja biztosítottnak látszik, de amennyiben nem képes szociálisan integrálódni, a második generáció az európai társadalom szegény rétegét alkotja. És mivel a keresztény-zsidó kultúra jelenleg egy türelmes, toleráns szakaszát éli – nem mindig volt ez így –, ennek következtében a bevándorlók tovább élhetik és éltethetik a magukkal hozott vallási és szokásrendjeiket. De a második generációnál a szociális problémák már etnizálódnak, sőt konfesszionalizálódnak, tömeges vallási-etnikai konfliktusokat idézve elő. (A pszichológián belül ugyanúgy gyermekcipőben jár e kulturális érintkezés, etnikai-vallási-szokásrendi konfliktussorozatok elemzése, mint a közgazdaság- vagy a településtudományban. A kérdés: mit hoz magával a munkaszervezetben vagy a modern településeken a soketnikumú népesség mint munkavállaló, mint lakó megjelenése?)

Most – 2007, az EU délkeleti kibővítése után – jön a mi régiónk. Először arra figyelmeztettek bennünket (2008–2009-ben) a nyugaton lezajlott etnikai konfliktusok, hogy az európai néptakaró-váltásba bekapcsolódott a keletről Nyugat-Európába vándorló, milliós roma tömeg. És a világ csak most figyelt fel arra, hogy Európában – különösen a frissen, 2004–2007-ben az unióba került tagállamokban – máris egy összefüggő szállásterületű, 10–14 milliós romanépesség él... Azután most, ahogy a

munkavállalási korlátozás oldódik az újonnan csatlakozott közép-kelet-európai államok lakossága előtt, erősödik egy általános kitelepülés nyugati irányba. (A kivándorlási statisztikák élén éppen *Magyarország*, illetve a Kárpát-medence magyar lakossága áll.) Ezen jelenségekre sem figyel eléggé a közgondolkodás, a politika és – sajnos – a tudomány sem. A jelenség okainak egyike – hogy a vitát kezdjük – kétségtelenül az euroatlanti térség termelési és szociális szférájának átalakulása: a nyugat-európai társadalom ugyanis bizonyos foglalkozási területekre – így a fizikai elhasználódással járó munkákra, vagy éppen alacsony presztízsű szakmákra – nem adja gyermekeit, s ennek a munkaerőhiánynak a pótlására jönnek be a kontinensre a szerényebb anyagi igényű déli-délkeleti népesség tagjai. Ahogy a térségünkben erősödő elvándorlásnak is inkább szociális, a munkaszervezetben rejlő okait találjuk majd, ha kutatjuk, és nem a hazafiság vagy a nemzetekhez ragaszkodás érzelmi tényezőinek hanyatlását. (Mosolyokat vált ki ez a reagálás az idősebb generáció arcán, mivel emlékszik, hogy a Nyugatra település – disszidálás – ellenszereként a szocialista hazafiság erősítését igyekeztek rajtuk számon kérni...)

Azután itt van egy másik szociális jelenség, az *európai társadalom előregedése*, ami az életminőség, az egészségügyi ellátás, a higiéniai feltételek javulásának a következménye. Az öregek társadalma azonban előre ki nem számítható terheket is ró az államra – hacsak a fiataloknak eszébe nem jut a nyugdíjakat és az idősek egészségügyi-szociális ellátását megnyirbálni, ezzel is siettetve kihullásukat a szociális eltartórendszerből. Ugyanakkor az öregek társadalma az ellátás, gondozás új népes seregét igényli. (Amelyre ismét a déli és délkeleti térségekből jönnek be – Szlovákiából, Magyarországról, Nyugat-Balkánról, Távol-Keletről – a statisztikailag nálunk még meg nem fogható „ápolók” Nyugaton már nagy seregei.)

Az Európai Unió mint szabályozórendszer. Következtetésem: belakott Európa mindig lesz, amíg az éghajlati és más erőforrás-adottságok itt az ember számára biztosítottak, de egyáltalán nem biztos, hogy az európai félkontinensen az elmúlt 1500 év alatt kialakult populáció fog élni. Mondjuk száz-kétszáz év múlva. Ami viszont bennünket – mind Európa nyugati, mind keleti felén – már ma kell, hogy érdekeljen: az európai társadalomban ez a népességmozgás szociális és etnikai konfliktusok sorozatát váltja ki, és újrendezi közös európai értékrendünket.

Újraértékeli az identitások két évszázados hierarchiáját. A világnézeti, hivatásrendi, nemzeti és szociális önazonosság hierarchiáját, amely identitás-átértékelés bennünket, Kárpát-medencei népeket, soketnikumú államok lakóit kiemelten kell hogy foglalkoztasson. Bizonyosak lehetünk, hogy ez a téma egy olyan soknemzetiségű térség, mint a Kárpát-medence és azon belül is a Vajdaság jövője szempontjából kutatásra érdemes. Újra kell értékelni az asszimilációról-disszimilációról alkotott klasszikus liberális felfogásunkat? Át kell értékelni az ún. történelmi és az ún. új kisebbségek különbözőségéről, mindenekelőtt jogaik különbözőségéről hangoztatott felfogásokat? Be kell avatkoznia az államnak a munka világába esetleg állampolgárság-korlátozó eszközökkel? Azután egy egészen más – mégiscsak a kutatók számára ajánlható – megközelítés: egyáltalán mennyire vannak eszközeink ezen népesség-átalakulások és munkaerőpiac-módosulások befolyásolására? Mennyire kell türelemre és az időtényező hatására berendezkednünk? „Kezeleni”, vagy „megoldani”? Hol lehet a tudomány, a civil társadalom vagy a politikai intézményrendszerek, nem utolsósorban a jogalkotás szerepvállalását sürgetni és elvárni? Kérdések ezek, amelyek taglalása, ha nem kerül be a tanszékek és akadémiák programjaiba, akkor az utca és az internetes közösségi oldalak szabályozhatatlan és uralhatatlan fórumaira fog kiáradni. Meghatározzák majd e tényezők természetesen az eszköztelennek látszó és ezért a tömeghangulatoknak kiszolgáltatót politikusok választási szlogenjeit, cselekvési programjait. (Hiszen a politikusnak az az egyik fő dolga, hogy a közvélemény áramlatainak artikulációt biztosítson.)

És ez már átvezeti gondolatmenetünket az Európai Unió jelenlegi állapotához. Hiszen az EU – legalábbis én így látom – azért jött létre, hogy legyen kontinens szintű szabályozórendszer, amelynek segítségével a fentebb jelzett nemzetközi gazdasági-kulturális és jogi folyamatokat uralni tudjuk.

III.

Az Európai Unióban végbement változásokról (1992–2010)

De mit történt az utóbbi húsz évben az Európai Unióban? És mennyiben határozhatja meg a Kárpát-medencei és így a magyar tudományos életben aktív kutatók, közéleti személyek gondolkodását?

Kedves Barátaim! Néhány mondatot szeretnék előrebocsátani az EU történelmi és jövőbeni szerepének értelmezéséről. Már csak azért is,

mert a napisajtóban sok szó esik ezekről: az *EU értelméről és céljáról*, az *EU kiegyensúlyozó szerepéről*, a *mi EU-felkészültségünkről és az EU-n belüli korrekciós vitákról*. Az én felfogásom és – sok éves, különböző bizottságokban szerzett – tapasztalataim alapján.

Az EU céljáról és értelméről. Először. Szerintem az Európai Unió *értelme*: olyan igazgatási-politikai szervezetet alkosson, amelyik segíti az unió *polgárainak versenyképességét* a világpiacon. (Így például segítse *az igazodást a világpiac igényeihez*, s olyan termelési preferenciákat dolgozzon ki és tűzzön arra ki támogatásokat, amelyek a világpiacon versenyképesé teszik az európai társadalmakat.) Azt természetesen a tagállamoknak tudomásul kell venniük, hogy az EU nem egy segítség-szervezet, amelyik minden helyi ötlethez vagy versenyképtelen tevékenységhez lehívható támogatásokat ad. Az EU tehát *kényszermodernizáció is*, és ezt a mozdulni nem akaró helyi lobbik, vagy éppen a helyi választók szavazataira kényszerülő politikusok nem szeretik... A magam részéről ezt a kényszermodernizációs funkciót szükségesnek tartom Európa versenyképessége érdekében. (Sokan, nálunk otthon is, más véleményen vannak. Ha ezt a funkcióját az EU nem tudja betölteni, akkor nincs értelme. Áll ez szerintem a tudományra is.)

Másodszor. Szerintem az Európai Unió *célja* az, hogy a keretében élő állampolgári és nemzeti közösségek számára *védőhálót képezzen*: ne csak segítse *az igazodást a világpiac igényeihez*, hanem *szabályozza is a világpiaci hatásokat* a kontinensen. E szabályozás – például a támogatáspolitikai rendszer – nélkül a gyengébbek könnyen elbuknának a világpiaci versenyben. (Áll ez a közép-kelet-európai kis nemzeti és állampolgári közösségekre is, mint amilyen Magyarország, de ugyanígy Lengyelország, Románia és a többiek, amelyeknek munkaszervezete, munkaerő-állománya nehezen igazodik a globális versenyhez.) Összesítettük: a Magyarországon az utóbbi évtizedben a mezőgazdaságban, környezetgazdálkodásban, terület- és vidékfejlesztésben a kormányzat által szétosztott fejlesztési támogatások nagyobbik része az EU-tól származik. (Mint már jeleztem, Magyarország az EU-tól 1992–2010 között az általunk befizetett összegeknek négy és félszeresét nyerte vissza, mégpedig közvetlen államháztartási keretekbe irányítva, vagyis a kormányzati adminisztráció oszthatta azt szét, fejlesztés formájában. Csak éppen akik a támogatást kapják, nemigen tudják, hogy az az EU-tól jön.) Társadalomkutatói szemmel tehát értelmezhetetlennek tartom azokat az elképzelése-

ket, amelyek a térség kis államainak unió kívüli létét komoly programnak tekintik. De félreértésnek tartom az unió céljának olyan értelmezését is, amely az uniót mint valami világszellem – legyen szó akár keresztény, akár liberális vagy más ideológiai világszellem – kiteljesítőjének fogják fel, és elfeledkeznek arról: az uniónak csak akkor van értelme, ha *a benne társult közösségek megtalálják abban a maguk lokális érdekeit*. Természetesnek tartom tehát, ha a nemzetállami politikák céljuknak tartják a lokális érdekek megfogalmazását. Az persze valóságos vitakérdés, melyek is a lokális társadalom többségének érdekei...

Az EU kiegyensúlyozó szerepe: a gyenge államok, a kis nemzetek védelmezője. Az unió a gyengébb állampolgári közösségek – így a magyar, illetve a közép-kelet-európai közösségek) védelmezője mind az unió belüli nagyok túlhatalmával, mind pedig a világgpiaci erők nyers érvényesülésével szemben. (Ezek fékezésére részesülnek a tagállamok, illetve az állampolgárok megpályázható célzott támogatásokban.) Az EU ilyen politikája nélkül a kis adófizetői közösségek, illetve egyes termelői ágazatok a nyers világgpiaci versenyben egy-két évtizeden belül tönkremennének. A gyengék védelmének nemcsak az a bizonyítéka, hogy a gyenge befizetők – mint amilyen Magyarország vagy Kárpát-medencei szomszédai is – az eddig beutalt összegek többszörösét kapták vissza, hanem bizonyíték erre az is: az ún. kicsik az EU bizottsági rendszerében (azaz a végrehajtó rendszerben) – ahol a napi döntés-, sőt részben a jogszabály-előkészítés történik – erőfölényben vannak a nagybefizetőkkel, illetve a népesebb államokkal szemben. (Mivelhogy ott tagállamok, nem pedig népesség szerint állnak össze a képviselvek.) A nagy közösségek – azaz a sok polgárral rendelkező államok, így Németország, Anglia, Franciaország, Olaszország – a maguk valódi súlyát csak az Európai Parlamentben nyerik el. Ott viszont pártok szerinti frakciókba tömörülnek a képviselők, tehát a nemzetállami szempontok – így a nagy államok szempontjai – mind kevésbé érvényesülnek. (Ott csak akkor ütközik nehézségbe egy kis állam, ha éppen kormányzó pártja a saját – mondjuk a néppárti, szocialista vagy liberális – pártcsaládján belül nem tudja álláspontját elfogadtatni. És erre bizony jobban oda kellene figyelnie a sajtónak, a kormányoknak. Magyarországon is.) Azt is mondhatnánk: az *EU a kontinens nemzeti sokszínűségének őrzője*. Ha nem segítené a gyenge kis nemzetállamok talpon maradását az új globális gazdasági és kulturális versenyben, akkor ezek nem lennének képesek a maguk kis-

nemzeti kultúráját világszínvonalon tartani, polgáraik tömegesen elvándorolnának, ami lassú, de biztos identitásvesztéssel járna. (Még olyan erős nemzeti-állami hagyományokkal rendelkező állam és nemzet, mint a magyar is, ki lenne téve – így is ki van téve – ennek a lehetőségnek.)

Az új államok adminisztrációinak és polgárainak felkészültségéről. A kérdés az, vajon az Európai Unió kínálkozó előnyeit képes-e az integrációba frissen belépő államok politikai elitje kihasználni? Én sok éves tapasztalat – ezek természetesen az 1992–2010 közötti évek tapasztalatai voltak – alapján úgy látom: nem. Az EU-ban nem a „nagyok”-nak, vagy nem a nemzetközi szervezeteknek és a „világ-összeesküvéseknek” az ereje nagyobb, mint a kicsinyek érdekképviselői, hanem az európai integrációhoz újonnan csatlakozott államok politikusai és adminisztrációi nincsenek felkészülve arra, hogy az EU kínálta előnyökkel éljenek. Bezzeg az európai integrációban korábban betagozódott régi kis államok – tehát az elődszervezet, az EK tagjai – már nagyobb érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek. (Bizonyíték erre többek között az is, hogy a régi tagok közül a válságtermelő déli államok milyen ügyesen védik 2008 után is – tarthatatlannak bizonyult – érdekeiket mind az Európai Parlamentben, mind a bizottságok háttérintézményeiben, nem utolsósorban a gazdasági jellegű bizottságokban. És bizonyíték erre az is, hogy az új tagállamok egyszerűen nem tudják rendesen működtetni a pályázati rendszert, nem tudnak gyorsan és előírászerűen kezelni uniós pénzeket – áll ez tapasztalatom szerint a 2010 előtti mindegyik magyar adminisztrációra... Kivételt szerintem a jelenleg is legütőképesebb magyar adminisztrációs egység, a Külügyminisztérium csapatai képeznek.) Érdekes szempont volna megvizsgálni az elmúlt 6 év (amióta EU-tagok vagyunk) szakadminisztrációs állományát, no és országgyűlési képviselőit, vajon mennyire bírnak idegen nyelvet és milyen szinten? Vajon nem mulasztottunk-e, hogy ezt a szempontot nem képviseltük még hangosabban? És áll ez az elmarasztalás nemcsak a politikai adminisztrációra, hanem a civil társadalomra, többek között a tudományra is. A Kárpát-medencei akadémiai vezetők között például visszavisszatérő téma volt 1996–2002 között (az én akadémiai elnökségem idejéről beszélek), hogy kutatóink nem tudnak élni az unió államoktól független pályázati rendszereivel. (És ők még csak nem is a nyelvtudás hiánya miatt.) Részben azért, mondtuk, mert túlságosan hozzászórtak az államközpontú finanszírozás kényelméhez, részben, mert nem iga-

zodnak el az új európai rendszerben, és a műhelyvezetők nem szánnak figyelmet ilyen pályázati-kutatásszervező adminisztráció kiépítésére. (Kivételt a nagy fizikai-kémiai-biológiai intézetek képeztek, amelyek már évtized óta integrálódtak a nyugati kutatásszervezetbe.) 1999 óta a jelölt államok, így Magyarország, Szlovákia, Csehország, Lengyelország már tagjai voltak a tudományos pályázati rendszereknek. Mégsem alakult ki itt a kutatásszervezetek elég nyomásgyakorló ereje, hogy például a civilek (intézmények) pályázatahoz a szükséges garanciaalapokat az állam biztosítsa költségvetési pénzből. (Mégpedig a politikai szimpátiától függetlenül.) Egyáltalán, a közép-kelet-európai államok polgársága még mindig túlzott állami és politikai függésben él. Nehezen szokjuk meg a nyugat-európai polgárosult rendszereket, ahol a polgár az államában éppen regnáló pártpolitikai rendszertől függetlenül használhatja az uniós intézményeket. Polgári öntudatunk évszázados visszamaradottságát látom most e téren is érvényesülni. Talán nem azon kellene panaszkodnunk, hogy az európai közvélemény egyik vagy másik lépésünket – legyen szó gazdaságról, tudomány- és kultúrpolitikai akcióinkról, vagy éppen közpolitikáról – nem érti, vagy netán elmarasztalja, hanem jó volna megkérdezni magunktól: jól képviseljük-e mi a magyarság érdekeit az európai és világfórumokon.

Az EU-n belüli korrekciós vitákról, a megújulásról: közös külpolitika, költségvetési tervezés, gazdaságpolitika, termelésszabályozás.

Az Európai Unió természetesen elbírja a *kritikát*, és a 2008 utáni pénzügyi válság kihatásai fel is erősítették a már korábbi bíráló hangokat.

A közös külpolitikáról. Két évtizede mondjuk például: tarthatatlan, hogy egy igazgatási szervezetnek van parlamentje, van egy félig-kormány (a Bizottság), de nincs közös külpolitikája, nincs közös pénzügye és nincs *valódi rendfenntartó* és védelmi egysége. (Ezzel nem a NATO-t és az USA érdekeit akarom firtatni az unióban. A hadsereg kérdése már 1999-ben, a jugoszláviai válság idején, a közös külpolitika hiánya pedig az emlékezetes 2003–2004. évi iraki válság során kapott hangsúlyt. Ez utóbbi esetében történt korrekció.)

Gazdaságpolitika. Folytonos kritika éri az EU gazdaságpolitikáját a globális világban: megkérdőjelezzik például az agrár-szakpolitikusok és agrártudósok, vajon Észak- és Dél-Amerikával szemben jól védte-e az EU az európai agrárérdekeket. Ismeretesek a hírhedt cukorrépa- vagy akár a borviták, amelyekben az EU vitaható módon adta fel a kontinentá-

lis érdekeket, sőt EU-n belüli külön ösztönzési rendszerrel készítette viszszafejlésztetni ezeket az ágazatokat.

Termelés szabályozás. Ugyanígy valószínűleg felül kell vizsgálni – a műszaki tudomány képviselői joggal hangsúlyozzák – az iparral vagy mezőgazdasággal kapcsolatos környezetvédelmi előírások rendszereit és az európai gazdasági stratégián belül az egyes szakpolitikák (energia-termelés, nehézipar stb.) belső fejlesztési arányait. Az európai energia-termelés jövőbeni összetételéről például a tudományon belül is eltérőek a vélemények: mennyi atom-, mennyi fosszilis, mennyi megújuló energiahordozó termelése legyen a cél. És eltérő annak megítélése is: mi a kontinensen a realitás. De az EU nem ússza meg az újabb vitákat arról sem: vajon továbbra is fenntarthatók-e a szigorú – és a tudományos kutatás egyik tábora részéről egyoldalúnak és indokolatlannak tartott – környezetvédelmi előírások a kontinensen, amelyek a nehéz-, valamint a vegyipar elköltözését eredményezik Amerikába és Ázsiába? (Mivel nincs politikai erőnk a környezetvédelmi előírások érvényre juttatásához más kontinensen.) Éppen az eddigi nagy adónyerő rendszerek leépülése – mind az agráriumban, mind az iparban – vajon nem járul-e hozzá, hogy az európai jóléti rendszerünket, no és a tudományban a kutatásfejlesztést nem tudjuk nagyobb összegekkel finanszírozni?

Pénzügyi-költségvetési rendszer. Az Európai Unió az első nagyobb területigazgatási szervezet a világon, amelyben a polgárok nem fizetnek egyenes adót közvetlenül a végrehajtó hatalom kasszájába. Amely közvetlen adóból a korábbi évezredek igazgatási egységei (államai) fedezték a minden polgár számára fontos szolgáltatásokat: természetvédelmet, rendfenntartást-hadsereget, diplomáciai szolgálatot stb. Az unióban a polgár a nemzetállamokhoz fizeti az adóját, amivel viszont a nemzetállamok erejüket és fontosságukat megtartják az unión belül. Ennek kihatása egyrészt pozitív: a nemzetállamok a sok kisnemzeti kultúrát megőrzik, mert adófizetői ezt elvárják tőlük. Másrészt kihatása negatív: az EU a kényelmetlen gazdasági intézkedéseket a nemzetállami kormányokra hárítja, amelyek megválasztásuk érdekében – lásd Görögország – populista megoldásokra, az állam eladásítására kényszerülnek. És magát az Európai Uniót sodorhatják válságba. A pénzügyi válság most felveti a nemzetállamok gazdasági önállóságának korlátozását és egy kontinentális, erősebben központosított, végrehajtó hatalmi eszközökkel is rendelkező „Európa-kormány” létrehozásának programját. Legalábbis a viták

szintjén. (Tegyük hozzá: e viták során lett világossá, hogy sem a történészek, sem a közgazdászok, pszichológusok, néprajzosok neves kutatói serege nem eléggé jó az „Európa-ismeret”-ben. Ahogy a roma-vitában (2008) sem tudunk használható tapasztalati anyagot szolgáltatni a politika számára a migráció európai történelméről, úgy a pénzügyi vitákban, 2009-től máig, sem tudunk használható anyagot elővezetni az eddigi gazdasági világválságokról. Ha ez utóbbival rendelkezünk volna, talán nem hittek volna a világ közgazdászai – közöttük az európaiak sem – oly sokáig a piac önkiszolgáló szerepében, s látták volna, hogy a 20. század első felében a gazdasági válságok feloldásában Európában az államok játszottak kulcsszerepet. És a történelmi példák arra is figyelmeztettek volna: ezen állami szerepvállalás egyes esetekben egy végrehajtóhatalom-túlsúlyos politikai rendszerhez is vezetett – például éppen Közép- és Délkelet-Európában –, aminek lehettek nagyon rossz általános politikai következményei.)

Nemzetállamok, régiók és Európai Unió viszonya. Én a megújuláshoz sorolom a nemzetállam (helyi érdekképviselet) és az unió viszonyának újratárgyalását. És ez nemcsak az új tagállamok – így Magyarország – részéről szöveg hozott konfliktus, hanem Nagy-Britannia részéről már évtizedek óta az. Talán ha a tagállamok értelmiségének és politikai elitjének lenne több „Európa-kultúra”-ja, és ha az uniós adminisztrációknak lenne több „helyismerete”, akkor kölcsönösen örülnének – EU bürokraták és nemzetállami politikusok – a valós problémák felszínre hozásának. Hiszen a nemzetállami politikai adminisztrációnak egyik fontos „feladata” a helyi érdekek megtalálása egy folyton megújuló unióban. Én hajlok kölcsönös mulasztásokról, ezen belül is elsősorban a saját nemzetállami középosztályaink mulasztásairól beszélni.

Az Európai Unión belüli tudománypolitikáról és lehetőségeinkről. Az EU korrekcióképességének egyik legnyilvánvalóbb jele a tudománypolitikában 2006–2007-ben végrehajtott korrekció.

Az Európai Unió tudománypolitikája a keretprogramok politikája. Vagyis nem államokat finanszíroz, hanem tudományos programokat. Ezek a tudományos programok lehetnek alaputatási („feltalálói”) programok, de mivel intézményfejlesztést is magukban foglalhatnak, lehetnek egyben a tudományos nagyüzem intézményfejlesztési („karbantartói”) programjai is. A keretprogramok mindig tematikusok, és nincsenek országokhoz kötve. 1984-ben indult az első keretprogram, még az EU

elődszerve, az Európai Közösség keretén belül, de valójában a közös kontinentális tudománypolitikát 1948-ra vezethetjük vissza. Ekkor indult az európai (nyugat-európai) nukleáris államok közötti tudományos program, amelyre azután ráépült előbb az Európai Gazdasági Közösség keretén belüli joint-research centerek kiépítésnek programja (1959), majd 1974-től az ún. „Első kutatás-fejlesztési aktivitás” programja. Ez már nemcsak a nukleáris kutatásokat, hanem – az európai integrációt is kényszerítő – közös nehézipari tematikákat követte. Az európai (azaz nyugat-európai) közös tudománypolitika szervezetét, a keretprogramok rendszerét 1984-ben alapozták, és ettől kezdve négyévenkénti programok következtek egészen 2006-ig, amikor is a keretprogramok időtávját az Európai parlamenti periódushoz igazították, azaz hét évre. (Jelenleg a 7. keretprogram fut.) E programok beszélnek arról: az európai integráció vezéralakjai mindig is tisztában voltak azzal, hogy ezek egyik feladata a kontinens világverseny-képességének növelése, ami az új fejlesztési motor, a tudomány kiemelt támogatása nélkül elképzelhetetlen. De beszélnek arról is: a nemzetállamok feletti tudományos nagyüzem létrehozása korábban kezdődött el, mint a politikai integrációs építkezés. Érthető: a tudományművelés nemzetközi volta megkívánta, hogy különböző nemzetekből verbuválódott kutatói elitértelmiség alakuljon ki Európában. (Ezt példázta különben a nagy amerikai eredmények történelme az európaiak számára.) Tehát kezdettől élt egy nemzetközi kutató-fejlesztői gárda kiépítésének a vágya, amely azután igazából 1994 után – a 4. keretprogram részeként és a politikai unió (Maastricht, 1992) után – fogalmazódott meg.

A közös programok tematikája tükrözi természetesen az európai integráció – ezen belül is az Európai Unió – mindenkori céljait is. Először az ipari-katonai bázishoz köthető ágazatokban kívánt közös alapokat létrehozni, már csak azért is, mert azok mind költségesebbek voltak, és a nemzetállami költségvetések Nyugat-Európában sem voltak képesek az amerikaiakkal versenyképes kutatóbázisokat megfinanszírozni. Csak a politikai egyesülés (Európai Unió, 1992) után mondták ki, hogy a kutatástámogatás kiterjed „az alapszerződés minden tárgyára”. (Ekkor erősödnek meg az élő természettudományok, a környezetvédelem, az agrárkutatás pozíciói.) És csak 2000 után sikerült elérni: lassan a humán tudományok és az életminőség egészségügyi, társadalompolitikai szempontjai is a közös fejlesztés tárgyai lehettek. (Hosszan mesélhetnénk

még a ráfordítások arányainak változása mögött zajló lobbierdekek harcáról.) A 2007-ben indult 7. keretprogram első helyen már az egészségügyet és élelmiszer-termelést, második helyen az informatikai technológiát, harmadik helyen a nanotudományokat (tehát az új anyagok kifejlesztésének alaptudományát), majd az energia, környezetvédelem, éghajlat és közlekedés, társadalom- és biztonságpolitikai kutatásokat, végül az űrkutatást emeli ki. Miért fontos ez egy kis nemzeti tudományosság tagjai – mint mi vagyunk – részére? Talán meggyőz bennünket, hogy az európai kulturális tér valóság lesz a jövőben. Nemcsak a természet-, hanem az élő természettudományos és a humán tudományokban is van integrációs bázis. Ma már vezető tudománypolitikusok elfogadják: minden ágazatban a fejlődés útja csakis az európai kutatási rendszerekbe való betagozódás lehet, mert ott adott a világszínvonal, ott vannak a nagy kutatási programok. És még valami figyelemre méltó: az új keretprogram már a támogatások 60%-át (32,3 milliárd eurót) fordítja az „együttműködések” kiépítésére, azaz olyan nemzetek feletti kutatói közösségek kialakítására, amelyek e tematikus programokban – eredeti szülőhelyüktől vagy államuktól függetlenül – részt vesznek. És mindez a program és új kutatói magatartás mögött ott áll az elektronikus közlési és kapcsolatteremtési technika, amely nélkül az egész integrálódó tudományos nagyüzemet el sem lehetett volna képzelni. (Még egy évtizeddel az új program születése előtt is csak álmoként élt ez a kutatói közösség az új európai kulturális és tudományszervezési térről szőtt elgondolásainkban...)

A tudomány kiemelt szerepének programja. Az Európai Unió már 2000-ben, majd 2002-ben célul tűzte ki az Egyesült Államokkal szembeni hátrány csökkentését és növelni előnyünket Kínával szemben a gazdasági-technikai fejlesztésekben. 2005-re kiderült: ez csak óhaj. Ezután megszületett a döntés: az addig évi 14-18 milliárd eurónyi ráfordítást 2007-től megemelik mintegy évi 63%-kal, mégpedig a kiszámíthatóbb és hosszabb költségvetési időszakra, 7 évre. (Ez pillanatnyilag 50,5 milliárd euró.) Vagyis: az EU – sőt az EK-t, az elődszervezetet is ide számíthatjuk – legradikálisabb költségvetési döntését hozták. Amiből – számunkra, kismemzeti közösség kutatói számára – az is következik: az EU már kiemeli a legkiválóbb kutatói közösségeket a nemzetállami finanszírozás kereteiből, és meg akarja teremteni azt a bizonyos *európai kutatóértelmiségi elit*. Amely európai elit kutatóértelmiség a nemzetál-

lamok szervezeteiben él ugyan továbbra is, de hosszú távú összeurópai projektek „munkásaiként” az unióból finanszírozzák. És ez a rendszer – a 2007. évi program ezt külön hangsúlyozza – már nyitott mindenki számára. Csatlakozhat a nem EU-tagállamokból is bárki. Azaz állami és magánintézmény, magánszemély, erre a célra létrejött társulások, vállalatok is. Egészen új tudományos program ez az európai kulturális térben. (Ezt a célkitűzést vallotta egyébként az európai felsőoktatási program, az ún. Bologna-program is: egy kompatibilis európai értelmiség kialakítását. Figyelmeztető ugyanakkor: nehogy ebből az új keretprogramból is torz rendszer szülessen, ahogy a Bolognából az lett, a nemzetállami helyi politikusi-értelmiségi veszekedések, helyi lobbierdekek – nacionalista önzések – hatására. A remény: a tudományos programokba az egyes nemzetállamoknak nincs módjuk „belebeszélni”, mert az esetleges eltérő nemzeti szempontok egymást kioltják már az Európai Bizottság, vagyis a „fél-kormány” szakmai bizottságaiban. Az Európai Parlament pedig pártpolitikával és ideológiával foglalkozik, aminek – sajnos vagy örömteli – nincs sok köze Európa távlati jövőjéhez. Míg a tudománynak igen.)

Új kutatói magatartásról. Milyen kutatót feltételez és kíván az új európai tudománypolitikai program, amit egy alkalommal – még a születése előtti vitákban – én a „világszínvonal elérése” programjának neveztem? A kutatásban növekszik a „kíváncsiság”, azaz az ötletek megvalósításának a lehetősége. De a „pályáztatás” és az „együttműködés” megkívánja, hogy a kutató (vagy a kutatói műhely) az eddigieknél is nagyobb időt – azaz álláshelyet vagy munkaórát – fordítson a kutatás anyagi-szervezeti feltételeinek biztosítására: nemzetközi kapcsolatrendszerekre, kutatástervezésre és kutatásszervezésre, folyóiratok, konferenciák, személyes kapcsolatrendszerek építésére. A kutatásszervezetben ezen szolgáltató, karbantartó vagy közvetítői munkaórák még nagyobb fontosságot nyernek, mint korábban, de a kutatásra fordított órák hatékonyságát a rendszeren belül őrzi az, hogy az informatika a kutatásszervezést sokkal gyorsabbá, hatékonyabbá tudja tenni. És az informatika lehetővé teszi a nemzetállami tartózkodási helytől való részbeni függetlenedést. (Részbeni, mert az új természettudományos programok máris szedik emberi „áldozataikat”: az ezzel járó, elkerülhetetlen „kutatóvándorlás” új életúttervezést kíván, s megéléséhez a még nagyon is eltérő életminőségek Európa különböző régióiban, no meg az idegeneket befo-

gadó készség hanyatlása nem éppen jó társadalmi háttérrel biztosít.) S még valami: a kutatási életprogramban a nyelvtanulás és a készségek között a jó nyelvérzék a korábbinál sokkal fontosabb lesz. (Nem beszélve a „jó kapcsolatteremtő” készségről, amely fejleszthető ugyan, de néha a legjobb kutatókból is hiányzik...) Amiről a bevezetőben szoltunk – már az 1990-es évek tapasztalatai alapján – megvalósul: adott új kutatási eredményben a kutatásszervezés, az ahhoz tartozó karbantartás-szolgáltatások-publikációs rendszerek részaránya eléri azt a bizonyos 80%-ot. A magába fordul, a tudomány „oszlopcsarnokában” gondolataiba merülő, társadalomidegen kutató – ami életideál volt még a mi fiatal korunkban is – már csak ritkán érvényesülhet ebben az új tudományos világban...

A nemzeti kultúra és a helyi tudományos nagyüzem fenntartása az unión belül nemzetállami kötelesség. Jól tükrözi e szakpolitika az unió alapelveit: a nemzetállamok feladata a nemzeti identitáshoz és a lokális fejlesztésekhez szükséges költségek fedezete, az unió pedig a kontinentális – a nemzetek feletti – érdekek finanszírozója, fejlesztője. Az unió nem korlátoz. De meghatároz közös érdekű fejlesztési irányokat. És ezzel ösztönöz. Nem is titkoltan, néha szembekerülve a lokális érdekekkel. Előnye e rendszernek a kis nemzetek részére: van gazdája a helyi nemzeti és természeti adottságok megőrzésének és fejlesztésének. Az unió engedi, hogy a helyi kisnemzeti kultúra színvonalon tartásáról a helyi költségvetés kiemelten gondoskodjék. Azaz a nemzetállami kultúrpolitika fejlesztési céljairól. Példa: anyanyelv, publikációs rendszer, helyi szokásrendszeri sajátosságok. (Mindenki előtt világos, hogy a kisnemzeti kultúra megtartása – egy főre számítva – többbe kerül a költségvetésnek, mint a nagy nyelvi kultúrában élőké. Példa: egy kisnemzeti szótárát nem lehet állami segítség nélkül megjelentetni, míg a nagynemzeti szótárakat – a nagy példányszám miatt – eltartja a piac. Tudott: így a kisnemzeti állam költségvetésére arányaiban több teher esik a helyi társadalom szellemi szinten tartásában. Többek között a tudományos infrastruktúra, anyanyelvi tudományosság szinten tartásában.) A helyi állami vezetésen múlik azután, hogy milyen kultúr- és tudománypolitikai célokat finanszíroz meg az uniótól függetlenül. (Azaz dönthet arról is – akár kutatóintézeti szintű tudománypolitikában –, hogy a kisnemzeti tudományosság érdekében állónak tartja-e a világkultúra idehozatalát, azok témáinak kutatását, vagy csak a szálláshely természeti és emberi adottsá-

gainak vizsgálatára ösztönöz. Egyik érv: a helyi természeti és emberi kultúra tanulmányozása a helybéli lakosok világtörténelmi kötelessége. Másik érv: ha elhanyagoljuk a szomszédainkkal és a világgal összekötő szálakat, a nemzeti önismeretünk fog torzulni. Csak jelzem: zsákutcája lehet a rendszerváltás utáni magyar kultúr- és tudománypolitikának, ha elhanyagolja nemzeti kultúránk beillesztését a régió, az európai és a világkultúrába... Nem könnyű feladat egy kis nemzet kultuszminiszterének, akadémiai elnökének lenni ebben a planetáris világban...)

Határokon túli magyar tudományosság megtartásának feladatáról. A mi Kárpát-medencei esetünkről, vagy akár a Kárpát-medencei magyarság esetéről szólva: a magyar állam döntése, hogy a határokon túli magyar kultúra – közművelődés és tudományosság – megtartására mennyi magyarországi költségvetési pénzt fordít. És a nemzetállam döntése, hogy a határain belüli nemzeti kisebbségek kultúrájának támogatására mennyit költ az adófizetők pénzéből. (Jelen esetben a szerb állam döntésétől függ – majd, ha EU-tag lesz –, hogy például a második világháború magyar áldozatainak kutatására mennyi költségvetési pénzt állapít meg.) És mivel, kedves barátaim, a határokon túli, konkrétan a vajdasági tudománypolitikai célokról beszélünk, fel kell hívni a figyelmet arra is: *az unió határokon átnyúló szakmai – akár vidékfejlesztési, vízgazdálkodási, környezetgazdálkodási stb. – programjai számtalan lehetőséget* nyújtanak arra, hogy a Kárpát-medencei gazdálkodási programokat nemzetmegtartó programokká is alakítsuk. Kérdés: vajon odafigyel-e a magyarországi vidékpolitika, víz- vagy terület- és környezetgazdálkodási politika *a határokon átnyúló programokban rejlő nemzeti kultúra-finanszírozó lehetőségekre.* Hiszen a tömbmagyarság – a székelység kivételével – a magyar állam határai mentén helyezkedik el, s így a szakpolitikai programok akár magyar–magyar programok is lehetnek. (Ahogy erre már vannak példák, akár az általunk vezetett vidékfejlesztési európai programok esetében.) Vannak tehát tartalékok a nem kulturális-tudományos jellegű európai programokban a határokon átnyúló magyar–magyar tudományos fejlesztésekre is.

Tisztelt tanult társaim, kedves Barátaim!

Ennyit a magyar tudományosság európai szellemi, intézményes környezetéről, kezdődjék a vita a Kárpát-medencei, vajdasági konkrét teendőkről. Köszönöm figyelmeteket.